

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

ГОРБАЧУК

Дмитро Васильович

УДК 801.318.(=83)

**СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ТИПИ
СТІЙКИХ СПОЛУЧЕНЬ СЛІВ В
ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИХ ТЕКСТАХ**

Спеціальність: 10.02.01. — *українська мова*

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 1997

00751337 (Q)

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у відділі лексикографії та ономастики Інституту української мови НАН України.

Науковий керівник — доктор філологічних наук професор **Тараненко Олександр Онисимович**, директор Інституту української мови НАН України.

Офіційні опоненти — доктор філологічних наук професор член-кор. НАН України **Мацько Любов Іванівна**, завідувач кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету ім.М.Драгоманова;
кандидат філологічних наук **Дужик Наталя Степанівна**, мол. наук. співробітник Інституту української мови НАН України.

Провідна установа — сектор української мови Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С.Сковороди.

Захист відбудеться 19 листопада 1997р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 2617301 для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук при Інституті української мови НАН України (252001,Київ-1,вул.Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту мовознавства ім. О.О.Потебні та Інституту української мови НАН України.

Автореферат розіслано 16 жовтня 1997р.

Учений секретар спеціалізованої ради
кандидат філологічних наук

Л.В.Ажнюк

Демократизація суспільства поставила вимогу відродження не тільки української національної культури та її першоелемента — мови, але й забезпечення мові повноцінного функціонування в усіх сферах державного і громадського життя. Юридичною базою цього є "Закон про мови в Українській РСР", прийнятий Верховною Радою УРСР 28 жовтня 1989 року. Положення цього Закону закріпились у Конституції України, прийнятій на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року, згідно з якою "держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України" [ст.10].

У "Законі про мови", затвердженій Постановою Ради Міністрів УРСР від 12 лютого 1991р. «Державній програмі розвитку української мови та інших мов в УРСР на період до 2000 року» та інших нормативних документах велика увага приділяється вживанню української мови в актах державної влади та управління, у діловодстві та документації, у судочинстві, в арбітражному провадженні, у міжнародних договорах та угодах, в інших ділових паперах. Усі ці важливі сфери обслуговує різновид української мови — офіційно-діловий стиль, який "задовольняє потреби в документальному оформленні актів державного, політичного, економічного, виробничого, культурного та ін. життя членів суспільства в повсякденно-діловій, офіційно-документальній сфері їх спілкування"¹. Цей масовий спосіб комунікації чутливо реагує на всі суспільні події, запити і потреби членів суспільства і в неупереджених формах доводить їх до відома громадян, народів і держав. Отже, в житті будь-якої держави мова офіційно-ділових стосунків повинна бути взірцем.

Слід, однак, відзначити, що мовно-стилістичні характеристики українського офіційно-ділового мовлення досліджені недостатньо. Це зумовлено політичними, а не лінгвістичними чинниками. Для задоволення практичних потреб переважно середньої та вищої школи українськими мовознавцями опубліковано ряд праць, переважно посібників практичного спрямування, де наводяться зразки найбільш часто вживаних ділових паперів та методичні вказівки до їх вивчення учнями, студентами.

На наукових засадах ґрунтується монографія А.Ф.Марахової "Мова сучасних ділових документів", присвячена особливостям сучасних

¹ Марахова А.Ф. Мова сучасних ділових документів. — К.:Наук.думка, 1981.

текстів офіційно-ділового стилю української мови. Проте у ній подається узагальнена характеристика і мало уваги приділяється розгляду окремих жанрів, лексико-граматичних рис досліджуваного стилю тощо.

У сучасних умовах державотворення, зміни статусу української мови, закріпленого десятою статтею Конституції, перед наукою про стиль постало ряд важливих і невідкладних проблем. Недостатньо досліджені жанрові різновиди офіційно-ділового стилю української мови (адже саме жанр визначає мовні особливості твору), не існує однозначної думки з приводу того, яка форма мови — усна чи писемна — лежить в основі стилю. Не досліджені структурні особливості офіційно-ділового стилю. Зокрема, не знайшла наукового висвітлення в українському мовознавстві система так званих кліше, складних термінів і сталих виразів, які є найбільш характерною рисою текстів офіційно-ділового стилю. Відповідно дібрані мовні засоби починають витісняти інші можливі форми висловлення думки і набувають характеру універсальних. Наповнені необхідним змістом, регламентовані у вжитку відповідно до іманентних законів самої комунікації, стали вирази стають орієнтиром для укладання різних видів документів.

Гостра потреба розробки наукових засад функціонування офіційно-ділового стилю української мови визначає **актуальність** пропонованого дослідження. Актуальність теми також зумовлена:

— відсутністю спеціальних вузьконаправлених досліджень офіційно-ділового стилю української мови;

— необхідністю визначити статус стійких сполучень слів офіційно-ділового стилю в системі словосполучень і фазеологічних одиниць української мови;

— потребою визначити семантичні особливості стійких сполучень слів офіційно-ділового стилю;

— необхідністю розглянути граматичні моделі, за якими утворюються стійкі сполучення слів офіційно-ділового стилю.

Отже, **об'єктом** дослідження стали стійкі сполучення слів офіційно-ділового стилю, під якими розуміємо нарізнооформлені одиниці з цілісним значенням, утворені поєднанням двох або більше слів за граматичною моделлю словосполучення чи речення, а також поєднання повнозначного і службового слова (прийменниково-відмінкова конструкція). Ці одиниці мають незмінний лексичний склад, граматично стабільну структуру, відтворюються у процесі мовлення і сприймаються як готові цілісні одиниці, служать для вираження понять, дій, відношень при офіційно-діловому спілкуванні. Наприклад: *склад злочину, договірні сторони, рада*

засновників, державний бюджет, брати участь, зробити внесок, набрати чинності, за сумісництвом, за законом, після підписання, у зв'язку з, на виконання, відповідно до, цей пакт підлягає ратифікації; з наказом ознайомлений; договір на поставку продуктів і под.

Мета роботи: визначити принципи функціонування і формування стійких сполучень слів в офіційно-ділових текстах. Для досягнення цієї мети необхідно розв'язати такі завдання:

- визначити поняття "стійке сполучення слів" стосовно офіційно-ділового стилю;

- виділити, відібрати із різнопланових текстів офіційно-ділового стилю структурні одиниці, які належать до цієї категорії;

- визначити будову, структурний склад цих сполук, а також їх семантичні та граматичні особливості;

- схарактеризувати їх функціональні можливості;

- визначити лінгвістичні основи та принципи формування стійких сполучень слів в офіційно-ділових текстах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в українському мовознавстві вперше зроблено спробу виділити, систематизувати і описати структурно-семантичні типи стійких сполучень слів офіційно-ділових текстів, а також визначити їх статус.

Практичне значення дисертаційного дослідження: спостереження і висновки, одержані в результаті аналізу мовного матеріалу, можуть бути використані у навчальному процесі (у вузівському курсі стилістики, культури мови, лексики і фразеології). Зібраний нами фактичний матеріал може бути використаний у лексикографічній практиці, при укладанні посібників з діловодства.

Особистий внесок здобувача. Автором дисертації визначено статус стійких сполучень слів офіційно-ділових текстів, висвітлено їх відмінність від вільних словосполучень та фразеологічних одиниць. Вперше в українському мовознавстві подається структурно-семантична класифікація та характеристика цих одиниць.

Апробація дисертації. Основні положення дисертації й результати дослідження обговорювались на Науково-практичній конференції Слов'янського державного педагогічного інституту (Слов'янськ, 1996), на засіданні кафедри української мови Полтавського державного педагогічного інституту ім. В.Г.Короленка (Полтава, 1997), на засіданні відділу лексикології, термінології та ономастики Інституту української мови НАН України. Основний зміст дисертації викладено в

трьох публікаціях.

Структура дисертації зумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків. До роботи додаються список умовних скорочень, список використаних літературних джерел. Повний обсяг дисертації становить 163 друкованих сторінки. Список використаних літературних джерел становить 173 пункти і займає 11 сторінок.

Зміст роботи.

У вступі розповідається про найголовніші ознаки та основні етапи розвитку офіційно-ділового стилю української мови, обґрунтовується актуальність і новизна обраної теми дослідження, визначаються мета і завдання роботи, її теоретичне і практичне значення, методи дослідження, характеризується джерельна основа, формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі "Загальна характеристика офіційно-ділового стилю, його різновидів" у світлі сучасних лінгвістичних досліджень визначається поняття стилю, з'ясовується місце офіційно-ділового стилю серед інших комунікативних різновидів української мови, розкриваються особливості жанрового розмежування досліджуваного стилю та специфічні ознаки підстилів, розв'язується проблема взаємоіснування усної і писемної форм мови на прикладі текстів офіційно-ділового стилю.

Хоча питання статусу поняття "стиль" у сучасному мовознавстві остаточно не розв'язане і саме слово "стиль" – багатозначне, ми спираємось на визначення, яке дав Р.А.Будагов: "Мовний стиль – це різновид загальнонародної мови, що історично склався і характеризується певною сукупністю ознак, частина з яких своєрідно, по-своєму повторюється в інших стилях, але відповідне поєднання яких відрізняє один стиль від іншого"¹. Оскільки стиль являє собою сукупність виражальних засобів та прийомів їх поєднання, вважаємо, що стиль є мовним явищем і в мовленні реалізуються лише окремі його ознаки.

Тезу про функціонування офіційно-ділового стилю лише в писемній формі вважаємо сумнівною, оскільки мовні засоби цього комунікативного різновиду знаходять своє вираження і в усній формі, зокрема, на судових засіданнях, у парламентських дебатах, при дипломатичних переговорах, у військовій сфері.

¹ Будагов Р.А. Литературные языки и языковые стили. — М.: Высш. школа, 1967. — С.68.

Історичні дослідження свідчать, що мова законів, розпоряджень влади, актова мова орієнтувались на загальноновживану мову. Проте сучасний офіційно-діловий стиль характеризується непроникністю і специфічністю у вживанні виражальних засобів. Спираючись на літературні норми, цей комунікативний різновид характеризується лексичними й граматичними особливостями, що зумовлюється сферою функціонування і прагненням до регламентованості й чіткості викладу.

Найбільше спільних ознак відмічається з науковим стилем, для якого також характерна висока нормативність, що сприяє логізації викладу. Найявні спільні риси і з публіцистичним стилем, разом з яким офіційно-діловий комунікативний різновид обслуговує актуальні громадсько-політичні потреби суспільства і для деяких жанрів якого також характерна певна регламентованість у виборі мовних засобів. Художній і розмовно-побутовий стилі значно відрізняються від офіційно-ділового як сферою функціонування, так і лексико-граматичними характеристиками.

Одною з найбільш релевантних ознак досліджуваного стилю, що вирізняє його з-поміж інших, є система стійких сполучень слів (ССС), статус яких визначається у другому розділі дисертації: «*Стійкі сполучення слів у текстах офіційно-ділового стилю*». Відмовляючись від терміну «словосполучення», оскільки це поняття трактується як поєднання повнозначних слів, відзначимо, що номінативні, дієслівні та деякі адвербіальні ССС виявляють схожість із вільними словосполученнями. Зокрема, спільними для них є те, що в них зберігаються живі синтаксичні відношення, мотивуються лексичними і граматичними значеннями компонентів їхні внутрішня і зовнішня форми. Проте на відміну від вільних словосполучень, які щоразу утворюються у процесі мовлення за відомими моделями, стандартизовані словесні комплекси офіційно-ділового стилю ніби експонуються вже в готовому вигляді.

Від вільних словосполучень ССС відрізняються й тим, що мають значно вищий ступінь спаяності компонентів. Їм притаманні такі категорії, як стійкість, яка виявляється у стабільності граматичної моделі і лексичного її наповнення, та відтворюваність, яка виражається у однотипному позначенні однотипних повторюваних ділових операцій, рішень і дій.

Слід відмітити, що зазначені характеристики зближують ССС із фразеологічними одиницями. Невизначеність меж фразеології призводить до включення до складу фразеологічної системи всіх відтворюваних одиниць. Не заперечуючи аналогії між фразеологізмом і ССС, вважаємо за потрібне відмежувати стійкі сполучення слів офіційно-ділового стилю від

фразеологічних одиниць.

По-перше, фразеологізму властива експресивно-оцінна функція, а ССС покликані точно і недвозначно називати поняття, дії, ситуації, виражати відношення.

По-друге, семантика фразеологічної одиниці у більшості випадків немотивована значенням компонентів, тоді як цілісне значення ССС формується завдяки накладанню значень другорядних компонентів на семантику стрижневого слова.

По-третє, слова у ССС мають фіксовану послідовність і сполучваність. Будь-яка видозміна ССС може призвести до втрати лаконічності або до появи одиниці з новим значенням. Фразеологічна одиниця характеризується варіантністю, яка виявляється у можливості заміни компонента синонімом.

Зазначені ознаки дають підстави зробити висновок, що стійкі сполучення слів є специфічними одиницями офіційно-ділового стилю, які займають проміжне положення між вільними словосполученнями і фразеологічними одиницями української мови.

Крім мовних одиниць, утворених за моделлю словосполучення чи речення, до ССС зараховуємо також поєднання приємника з іменником, які відзначаються високою стійкістю і відтворюваністю і вживаються у текстах офіційно-ділового стилю для вираження адвербіальних та релятивних відношень. Залучення цих одиниць до аналізу зумовлено частотністю їх уживання, закріпленістю за ними відповідних виражальних властивостей, а також аналогією з фразеологічними одиницями типу *з руки, на носі, під боком*.

Аналізовані ССС відзначаються строкатістю структури і лексико-граматичної співвіднесеності. У процесі дослідження виділені ССС було розподілено на три класи, які характеризуються певною спільністю об'єднаних ними одиниць і відрізняються один від одного рядом ознак.

Перший клас складають номінативні одиниці із термінологічним значенням типу: *ринок праці, споживчий кошик, засоби до існування, договірні сторони, рада засновників, особа без певного місця проживання, високі гості* і под. Основною спільною ознакою цих одиниць є те, що за лексико-граматичними ознаками вони співвідносні з розрядом іменників. Термінологічність конструкції досягається за рахунок уточнення і конкретизації значення, вираженого граматично панівним компонентом, а також завдяки закріпленості у сфері ділового спілкування суспільно апробованого мовного знака за певним поняттям, явищем чи об'єктом офіційно-ділової комунікації. Основна функція номінативних ССС — по-

значення цих понять, явищ або об'єктів.

До другого класу належать лексико-синтаксичні аналітичні утворення. Аналітичність цих одиниць виявляється на синтаксичному рівні, оскільки за межами речення вони не існують і синтаксична функція, яку вони виконують, виражається нарізнооформленою конструкцією, один з компонентів якої частково або повністю десемантизується. Співвіднесеність аналітичного утворення офіційно-ділового стилю з певним морфологічним розрядом слів відбувається на синтаксичному рівні. Цей клас неоднорідний. До нього увійшли аналітичні прислівники (за сумісництвом, за законом, після підписання, до запитання, на місці злочину і т.д.), складені прийменники (у зв'язку з, на виконання, відповідно до, у доповнення до, у разі тощо), розщеплені дієслова (брати участь, набрати чинності, здійснити наїзд, покласти відповідальність, надати допомогу і под.). Основне їх призначення — найбільш точно вираження адвербіальних, релятивних та вербальних відношень.

Третій клас формують різні за структурою предикативні утворення. Основною їх ознакою є наявність предикативного центру, вираженого або підметово-присудковою парою, або одним компонентом односкладних предикативних структур: *цей пакт підлягає ратифікації, прошу призначити мене, кроком руш!, договір про надання інформаційних послуг* і под.

Стійким сполученням слів властиве зміщення семантичного значення і нівеляція у цьому відношенні граматично панівного компонента. Слід зазначити, що ця властивість у різних моделях ССС проявляється по-різному. У номінативних одиницях термінологічного характеру, зокрема, граматично керуючий іменник є виразником загального, родового поняття по відношенню до поняття, позначеного усією сполукою. Граматично залежна лексема (або сполучення лексем) стає видорозрізнявальним елементом для спільнородових понять, і тому на неї лягає основне семантичне навантаження. Пор.: *засоби до існування* — *засоби навчання*, *особа похилого віку* — *особа, зареєстрована як безробітна* — *юридична особа*, *іменна акція* — *привілейована акція* — *акція на подання*. Аналогічні процеси відбуваються і в предикативних ССС — у них семантичний акцент зміщується на другорядні члени речення: *протокол від 6 червня 1995 року засідання державної екзаменаційної комісії; Прошу допустити мене до конкурсних екзаменів; Договір про надання інформаційних послуг; контроль за виконанням даного рішення покласти на керівників підрозділів*. В аналітичних лексико-синтаксичних одиницях значеннєве зміщення виявляється в повній або частковій десемантизації граматично

головного компонента і виконанні ним переважно граматичних функцій. Повна десемантизація характерна для складених прийменників (типу *на подання, на виконання, з метою, у відповідь на*), у яких семантика іменникового компонента лише вносить додаткові відтінки до релятивного значення одиниці. У дієслівних ССС семантичний центр зосереджується в керованому компоненті, а керуюче дієслово стає виразником дієслівних граматичних категорій і засобом синтаксичного зв'язку одиниці: *довести/дowodити/довів до відома, вести/провести переговори, забезпечувати/забезпечити контроль*.

Третій розділ «Семантико-граматичні риси типів стійких сполучень слів» характеризує семантичні й граматичні особливості стійких сполучень слів, що функціонують у текстах офіційно-ділового стилю.

Номінативні стійкі сполучення слів. Номінативними називаємо стійкі сполучення слів (НССС) з узагальнено-предметною семантикою. Основна функція НССС — називання понять, явищ, дій. Ці одиниці являють собою неподільне в структурно-семантичному плані ціле, що зумовлюється єдиною синтаксичною функцією усієї сполуки і відповідністю мовного знака певному поняттю, явищу, дії. У таких сполученнях об'єктивуються складні поняття, суттєві ознаки яких не можуть бути виражені одним словом. Продуктивність термінування номінативних словесних конструкцій відображає загальну тенденцію до термінів з високою точністю і експліцитністю смислової структури. НССС дають змогу з оптимальною адекватністю оперувати конкретною думкою, оскільки сполученням кількох лексем обмежується їхня багатозначність.

Проте не всі НССС мають однаковий ступінь стандартизації. Більшість одиниць цього класу хоча і вживається для однозначного називання стандартних понять, явищ і дій, часто повторюваних у діловій сфері, але не є терміном у повному розумінні. Вони, зокрема, не зазнали кодифікації, наприклад: *чинне законодавство, ведення обліку, забезпечення діяльності, займана посада, служба побуту, строк повноважень, дієздатна сторона, сума прибутку, нормативні акти, сприяння зайнятості, особа похилого віку, надання допомоги, компенсація за харчування, допомога по безробіттю* та ін.

Деякі з них, апробовані досвідом комунікації, ввійшли в терміносистему певної сфери людських стосунків і фіксуються у вузькогалузевих (юридичних, військових, дипломатичних та ін.) словниках та "Словнику української мови" з відповідними ремарками: *штатний розпис* (т. VIII, с. 763), *ввідний лист* (т. I, с. 303), *зустрічний позов* (т. III, с. 735),

вербальна нота (т.І, с.326), *особова справа* (т.V, с.780), *речові докази* (т.II, с.350), *склад злочину* (т.IX, 272), *вірча грамота* (т.І, с.682) та ін.

З семантичного погляду НССС мають кваліфікативне значення. Функція позначення родового поняття належить граматично незалежному компоненту сполучення. Залежний член виступає в ролі семантичного еквівалента означення: він обмежує обсяг позначуваного поняття, конкретизує його семантику і тим самим протиставляє родові визначення, зосереджене у граматично панівному слові, і видове поняття, яке формується сполученням лексем. Пор.: *позов* — *зустрічний позов*, *грамота* — *вірча грамота*, *лист* — *ввідний лист*, *докази* — *речові докази* і т.д.

Іншою характерною особливістю цих сполучень, яка відрізняє їх від вільних словосполучень аналогічної структури, є семантичний зсув у бік граматично залежного члена. Саме він виступає в ролі термінотворчого компонента, оскільки класифікує позначуване явище, відмежовуючи його від інших шляхом називання розрізняювальних рис цього явища серед предметів того ж роду.

Компоненти НССС можуть виражати атрибутивні, об'єктні, обставинні відношення та їх різновиди. Граматично залежний компонент номінативних ССС виконує функцію узгодженого або неузгодженого означення. Узгодженим означенням у НССС виступає одиничний прикметник, дієприкметник (або прикметниковий чи дієприкметниковий зворот), підрядно-означальне речення (яке узгоджується зі стрижневим субстантивом у числі й роді). Неузгоджене означення виражається відмінковою формою іменника (з прийменником або без нього).

Характерною ознакою НССС, у яких стрижневий іменник поширюється прикметником чи дієприкметником (N+Adj), є те, що ці поширювачі, виступаючи у своїй основній функції — атрибутивній, виражають не якісну чи динамічну характеристику означуваного, а створюють постійну внутрішню ознаку поняття, яке виражене цілісним словосполученням. Це пояснюється тим, що при невірній сполучуваності у ад'єктива відбуваються семантичні зміни. Зокрема антонімічні відношення між аналізованими одиницями офіційно-ділового стилю зумовлюються не протиставленням значення залежних компонентів, а іншими чинниками. Пор., наприклад: вільні словосполучення *моральний вчинок* — *аморальний вчинок*, *закличний виступ* — *відкличний виступ* і стійкі сполучення слів *моральні збитки* — *матеріальні збитки*, *вірча грамота* — *відклична грамота*. Семантичні зміни якісних прикметників проявляються в переході їх у відносні і втраті ступенювання: *рухоме майно* (не можна сказати *рухоміше майно*), *високий гість* (не можна ска-

зати вищий гість), великі держави (поняття більші держави втрачає свій номінативний зміст і закріпленість за відповідною сферою людських відношень).

Найпоширенішим засобом вираження неузгодженого означення в офіційно-ділових текстах є відмінкова форма іменника без прийменника (N + N). В аналізованій моделі найбільш продуктивною формою щодо семантичної різноманітності і зв'язку залежного іменника з панівним членом субстантивних словосполучень є форма родового відмінка. Інші відмінкові форми залежного компонента відзначаються функціональною інертністю. Сполучення двох іменників можуть виражати не лише атрибутивні, а й об'єктні та синкретичні атрибутивно-об'єктні смислові відношення, які в свою чергу характеризуються семантичною поліфункціональністю. Такі властивості субстантивно-субстантивних ССС дозволяють виражати більш складні, різноманітні й тонкі властивості, ніж за допомогою прикметниково-субстантивних одиниць. Цим забезпечується стилістична умова оптимальності дій на граматичному рівні.

Функцію неузгодженого означення у НССС виконує також прийменниково-відмінкова форма іменника (N+prep+N). Виділення нами прийменника в окремий компонент моделі зумовлено тим, що він, по-перше, формально незалежний від іменника (між ними можуть вставлятись окремі слова), а також тим, що семантичний тип прийменника впливає на характер відношень між повнозначними словами зазначеної моделі, вносить смислові нюанси в значення складного поняття. Для прийменниково-відмінкової форми іменника типовою є абвербіальна позиція. Вихідні власне-семантичні функції прийменниково-відмінкової форми зберігаються у присубстантивному її вживанні (наприклад, *пораження у правах, покарання на смерть, ввід у володіння, притягнення до відповідальності*). Проте, переважна більшість НССС, побудованих за моделлю N+prep+N, має атрибутивні смислові відношення між компонентами (*диплом з відзнакою, вексель на подання, розписка про невиїзд, засоби до існування, агент з постачання, свідоцтво на перебування, допомога по безробіттю, законодавство про працю*), оскільки граматично керуючий іменник, як відомо, вимагає означення. Крім того, прийменник може передавати також умовно-наслідкові відношення, відношення відповідності-наслідку, протиставні, причинові відношення тощо.

Уживаність різних атрибутивних засобів показує спільні для них семантичні зони і їхню семантичну специфіку. Тотожність цих видів означення полягає у атрибутивній функції, яку вони виконують у присуб-

стантивній позиції. Специфіка кожного засобу виявляється як у можливостях передавати додаткові смислові відношення (об'єктні — для родово-означального, обставинні — для прийменниково-відмінкової конструкції), так і у специфічних можливостях логізації за рахунок поширення підрядного компонента сполучення додатковими лексемами.

Дієслівні стійкі сполучення слів. Дієслівними називаємо стійкі сполучення слів, формально співвідносні з дієсловом, які передають значення узагальненої предикативної ознаки і виконують синтаксичну функцію присудка або головного члена односкладних речень. Будучи еквівалентом простого дієслова (існуючого в мові або потенційно можливого) стійке дієслівне сполучення стає його синонімом. Але ці синоніми відрізняються в плані стилістичному, семантичному і граматичному.

Зі стилістичної точки зору ДССС — характерні репрезентанти офіційно-ділового стилю. У дієслівно-іменному сполученні сам процес або дія називається іменником (переважно віддієслівним). Позначення процесуальності іменником забезпечує потрібну діловому стилю однозначність, а водночас і узагальненість змісту.

Для ДССС характерне зосередження семантичного центру у граматично залежному компоненті. Дієслово в структурі таких сполучень стає показником процесуальності поняття, предметність якого називається іменником. Крім того, дієслово бере на себе вираження додаткових значень, що збільшує можливості сполуки, порівняно з простим дієсловом.

Однією з основних граматичних особливостей дієслівно-іменного ССС є те, що репрезентація процесу іменником дає змогу передати характеристику дії за допомогою прикметника, а не прислівника. Крім того, іменник може поширюватись не лише прикметником, а й іншими означеннями (узгодженими і неузгодженими), що урізноманітнює виражальні можливості дієслівно-іменної аналітичної одиниці.

Вираження граматичних дієслівних категорій зосереджено у граматично стрижневому компоненті, який є показником спільного для морфологічного класу дієслів поняття "робити".

Послаблення лексичного значення дієслівного компонента і виконання ним переважно граматичних функцій стає підставою для кваліфікації дієслівних ССС як синтаксичних аналітичних конструкцій офіційно-ділового стилю.

Адвербіальні стійкі сполучення слів. До цієї категорії зараховуємо одиниці, які утворені поєднанням двох чи більше слів, а також

поєднанням прийменника з іменником, що функціонують у офіційно-ділових текстах як виразники темпорального, причинового, допустового, цільового та інших адвербіальних значень.

Стійкість цих сполучень знаходить вияв не лише на граматичному рівні (синтаксична позиція прислівника), а й на семантичному. Деякі прийменниково-відмінкові конструкції, наприклад, *на виплат, до запитання, за сумісництвом, до виконання*, набули такої семантичної спаяності, що в іншій формі не вживаються. Лексичне значення іменникових компонентів цих одиниць реалізується лише у поєднанні з граматичним значенням відповідних прийменників. Прийменник нейтралізує притаманну відмінку семантику предметності і динамічності і переводить адвербіалізований субстантив в одну з трьох семантико-граматичних зон: просторових відношень, темпоральних відношень, логічних відношень.

Слід відзначити, що не всі прийменники української мови з однаковою продуктивністю утворюють в офіційно-ділових текстах адвербіальні ССС. Найпоширенішими є складені відсубстантивні прийменники, типу *з метою, за ініціативою, в умовах*, оскільки вони характеризуються більшою конкретністю і повнозначністю порівняно з первинними. Серед первинних прийменників найбільш продуктивні в адвербіальних ССС *за*, який функціонує з орудним та родовим відмінками, та *у(в)*, який функціонує з місцевим та знахідним відмінками. Продуктивність цих прийменників пояснюється їхньою спроможністю виражати різні релятивні значення. Менш продуктивними в адвербіальних ССС офіційно-ділових текстів є прийменники *шляхом, на, до, при, для* та *ін.*, за допомогою яких розширюються виражальні можливості прислівникової системи офіційно-ділового стилю.

Адвербіальні ССС можуть виражати всі необхідні у діловому стилі просторові, темпоральні, логічні, а також обставинно-атрибутивні відношення.

Стійкі сполучення слів, що виражають релятивні відношення в офіційно-ділових текстах. У процесі дослідження офіційно-ділових текстів було виділено групу одиниць, які, відповідаючи основним критеріям стійких сполучень слів (нарізнооформленість, стійкість, відтворюваність, відповідність мовного знака позначуваному явищу, частотність уживання), не співвідносяться з якою-небудь повнозначною частиною мови. В аналізованих текстах вони стають тим матеріалом, на основі якого утворюються конструкції з адвербіальним лексико-граматичним значенням: *на вимогу керівництва, за ініціативою адміністрації, в умовах ринкової економіки, на задоволення потреб, на*

виконання розпорядження, з урахуванням вимог, у розвиток наказу, за наявністю документа, за погодженням з відповідальною особою, у доповнення до контракту і под. Специфіка цих одиниць полягає в орієнтації на субстантив. Не виконуючи самостійної синтаксичної функції, вони переводять субстантив в адвербіальну позицію. Ця, а також інші ознаки, дають підстави віднести зазначені сполучення слів до розряду складених приємників. Ці специфічні, стилістично марковані одиниці функціонують у діловому стилі на рівні із загально-мовними вторинними приємниками і, виражаючи граматичні відношення між компонентами речення, служать важливим засобом вираження різних смислових значень.

Функціональна активність складених приємників пояснюється спроможністю цих одиниць сконденсовано виражати відношення, які передаються за допомогою підрядних речень і відокремлених зворотів, що дає можливість лаконізувати офіційний текст.

Серед аналізованих складених приємників виділяються віддієслівні (*незважаючи на, зважаючи на*), відадвербіальні (*відповідно до, згідно з, залежно від, незалежно від*) та відсубстантивні (*у результаті, на вимогу, за ініціативою, у доповнення до, у розвиток, на задоволення, за погодженням з, з урахуванням, за умови, в умовах, за наявністю, у порядку, під час, у період* і т.д.)

Завдяки широкому обсягу семантики і багатству синтаксичних функцій "іменники мають найбільшу кількість точок зіткнення з іншими частинами мови"³. Саме тому найбільшу кількість вторинних приємників утворюють конструкції, генетично пов'язані з цією частиною мови.

Група відсубстантивних приємникових утворень включає не лише загальноновизнані вторинні приємники (*в ім'я, на предмет, на підставі, під час*), а й складні структури, які, на нашу думку, також слід зарахувати до складених приємників офіційно-ділового стилю (напр.: *за клопотанням, у розвиток, на подання, у доповнення до, на виконання і под.*)

Виступаючи у типовій для приємника присубстантивній позиції і виражаючи разом з ним адвербіальні семантико-синтаксичні відношення, новоутворені приємники вносять до релятивного значення

³ Курс сучасної української літературної мови. Т.1. — К.: Рад. школа, 1951. — С.340.

додаткові семантичні відтінки, на характер яких впливає лексичне значення тих слів, з якими вони генетично пов'язані.

Незавершеність переходу приєднаниково-відмінкових конструкцій у розряд приєдників виявляється не лише у частковому збереженні лексичного значення, а ще й у можливості, за певних умов і у певних випадках, мати узгоджене означення при іменниковому компоненті: пор.: *у порядку надання допомоги — у порядку, встановленому законом; сприяють на основі працевлаштування — підтримувати на регулярній основі; бере участь ... з питань пожежної безпеки — контролює підприємства з питань, віднесених до його відання; у межах своїх повноважень — у межах, встановлених Конституцією і т.д.* Отже, службова функція приєднаниково-відмінкової конструкції визначається, перш за все, її синтаксичною позицією.

Утворення цих стійких сполучень слів відбувається за рахунок взаємного уточнення і конкретизації граматично полісемічних первинних приєдників (у (в), на, за, з) і багатих на вираження граматичних значень відмінків (місцевого, знахідного, орудного).

Предикативні стійкі сполучення слів. Під предикативним стійким сполученням слів розуміємо відтворюване поєднання слів, що має певну смислову та інтонаційну завершеність і є засобом формування і вираження думки. Наприклад: *Кроком руш!*; *у чому розписуюсь; з правилами ознайомлений і зобов'язуюсь виконувати; Положення про державну пожежну охорону; якщо інше не передбачене договором.* Цим сполученням властива категорія предикативності.

Процес утворення ПССС відрізняється від процесу формування ССС інших типів. Значення стійких утворень, побудованих за моделлю словосполучення, формується завдяки злиттю денотативних сем компонентів і загальне значення ССС виражається нерозчленовано. Предикативні ССС — це конструкції, комунікативна цілісність яких утворилась у процесі історичного розвитку офіційно-ділового стилю і які найбільш точно передають ту чи іншу думку. У мові офіційно-ділових документів деякі предикативні з'єднання слів набувають характеру постійно вживаних форм висловлювання і стають стандартом, іманентною ознакою стилю.

Для предикативних ССС характерним є послаблення семантичного навантаження на граматичний центр. Значеннєвий акцент переноситься на другорядні члени речення, що зближує ПССС з іншими типами стійких сполучень слів.

За структурою предикативні ССС досить строкаті. Найбільш по-

ширеними у ділових документах є ПССС, співвідносні з двоскладним реченням.

Слід також виділити називні односкладні одиниці, тобто ті, у яких головний член речення виражений іменником. У діловому стилі такий тип речень представлений заголовками різного роду документів: *наказ по особовому складу; акт про списання майна; протокол засідання кафедри; директору школи ... заява* тощо. До односкладних ПССС відносяться також конструкції, у яких головний член речення виражається інфінітивом: *Визнати такими, що втратили чинність; Викласти у такій редакції; Метою діяльності ... вважати; Заступнику директора доручити* і под.

У висновках узагальнено результати проведеного дослідження.

Найзагальніший висновок полягає в тому, що стійкі, відтворювані словесні комплекси, які функціонують в офіційно-ділових текстах, займають проміжну ланку між фразеологізмами та вільними синтаксичними сполученнями слів і являють собою мовні одиниці, які за структурно-граматичними ознаками наближаються до змінних словосполучень, а за вживанням—до фразем.

Дослідження стійких сполучень слів офіційно-ділових текстів дозволяє з цілковитою впевненістю стверджувати, що вони утворюються за тими ж граматичними моделями, що і фразеологічні одиниці української мови, проте відрізняються від них і семантично, і стилістично.

Для стійких сполучень слів характерне тяжіння до термінологізації, тобто вживання конкретного мовного знака на позначення певного поняття, дії, процесу, відношення.

Семантика стійких сполучень слів офіційно-ділового стилю ґрунтується на обмеженні лексичного значення стрижневого елемента. Семантичний центр стійких сполучень слів зміщується у бік граматично залежного компонента.

Стійкі сполучення слів офіційно-ділового стилю з'являються в результаті взаємодії принципу економної затрати сил на мовному ареалі і прагнення до чіткості й однозначності у сфері офіційно-ділових стосунків.

Проведений аналіз дозволяє виділити такі основні структурно-семантичні типи стійких сполучень слів:

1. номінативні ССС,
2. аналітичні лексико-граматичні одиниці, кудя ввійшли дієслівні ССС, адverbіальні ССС, ССС, що виражають релятивні відношення,
3. предикативні ССС.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

1. Ділова документація українською мовою. — Слов'янськ: СДП, 1996. — 96с. (У співавторстві).
2. Дієслівно-іменні сполучення слів у текстах офіційно-ділового стилю//Проблеми української мови та методики. Міжзузівський збірник наукових праць. — Слов'янськ, 1997. — С.76-81.
3. Прийменникові конструкції у текстах офіційно-ділового стилю//Проблеми української мови та методики. Міжзузівський збірник наукових праць. — Слов'янськ, 1997. — С.50-59.

Горбачук Д.В. Структурно-семантичні типи стійких сполучень слів в офіційно-ділових текстах. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01. — українська мова. — Інститут української мови НАН України, Київ, 1997.

У роботі досліджуються стійкі сполучення слів як найяскравіші репрезентанти офіційно-ділового стилю української мови. Встановлено, що аналізовані одиниці займають проміжну ланку між вільними та фразеологічними сполученнями слів. Розглядаються семантичні та граматичні особливості виділених типів стійких сполучень слів.

Ключові слова: стійке сполучення слів, структура, стійкість, відтворюваність, офіційно-діловий стиль.

Горбачук Д.В. Структурно-семантические типы устойчивых сочетаний слов в официально-деловых текстах. — Рукопис.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01. — украинский язык. — Институт украинского языка НАН Украины, Киев, 1997.

В работе исследуются устойчивые сочетания слов как наиболее яркие репрезентанты официально-делового стиля украинского языка. Установлено, что анализируемые единицы занимают промежуточное положение между свободными и фразеологическими сочетаниями слов. Рассматриваются семантические и грамматические особенности выделенных типов устойчивых сочетаний слов.

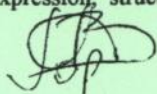
Ключевые слова: устойчивое сочетание слов, структура, устойчивость, воспроизводство, официально-деловой стиль.

Horbachuk D.V. Set expressions structural and semantic types in official style. — Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by speciality 10.02.01. — Ukrainian language. — Institute of Ukrainian Language of NAS of Ukraine, Kyiv, 1997.

This thesis deals with analysis of grammatical and semantic features of set expressions, which are used in official style. It has been ascertained that these units occupy a position between phraseological units and free combinations of words. Three types of official set expressions have been distinguished and their characteristics have been described.

Key words: set expression, structure, stability, reproduction, official style.

УЗН

АВ 38.612

Подписано к печати 15.10.97р. Формат 60x84/16.
Объем: 1.0 усл.-печ.л., 1.0 уч.-изд.л.
Тираж 100. Заказ 97.

Отпечатано на ризографе в центре оперативной полиграфии
в салоне «ТЕХНИКА ДЛЯ БИЗНЕСА» СП «РИЗО-ПРИНТ».
г. Киев, ул. Ярославов Вал, 26.
т.224-33-46, т/ф 212-19-13